

Medicinska råd från förr

Medverkande: Jim Hedlund, Martin Ahlström och Josefin Daddano.

För alla slags huvudvärk

[Josefin Daddano läser]

Tag så en svart höna och fläck upp henne så mycket du kan, och lägg henne strax på huvudet över hjässan, med blod och all smuts tillsammans. Bind sen ett tygstycke över. Ligg sen med detta under natten. På morgonen tvättar du huvudet med hett rent vatten. Bind sen igen på klädet, låt dig sova vidare.

Upprepa detta två eller tre gånger.

[Musik: ES_The Long Walk - Jamie Norwood]

Martin Ahlström: Hej ! Och hjärtligt välkomna till Arkivpodden i serien ”Dokumenten berättar”. Och för er som inte redan vet, så ges Arkivpodden ut av Riksarkivet i Sverige.

Jag heter Martin Ahlström och med mig i vår studio i Östersund infinner sig idag min kollega Jim Hedlund.

Nu säger vi : Hej och välkommen Jim!

Jim Hedlund: Ja, men hej och tack så mycket Martin!

Martin: Nu är du här igen.

Jim: Ja, nu är jag här igen.

Martin: Ja, och efter att ha lyssnat på inledningen, så förstår jag ju att dagens avsnitt kommer att handla om någon form av medicinska råd.

Jim: Ja, jo och det är ju precis det vi ska göra idag. Vi ska prata om kurer och botemedel från en svunnen tid.

Martin: I inledningen fick vi höra om hur man lindrar huvudvärk. Men i mina öron lät det tvivelaktigt. Eller hur?

Jim: Ja, det stämmer. Just det här rådet att ta bort svår huvudvärk genom att dra en svart höna över huvudet, hör väl inte till det vi idag gör. Faktiskt så kommer det här från en handskriven bok som vi kallar "Undersåkersboken" - från Undersåkers kyrkoarkiv.

Martin: Alltså från ett kyrkoarkiv? Det låter som det här rådet är mycket gammalt.

Jim: Jo, men det är det ju. Undersåkers kyrkoarkiv är ju från år 1413 och framåt. Och just de här medicinska råden är från 1600-talet. De är säkerligen traderade i många generationer. Mycket av innehållet är också skrivna på danska och norska.

Martin: Ett arv från när Jämtland och Härjedalen ingick i Danmark/ Norge. Det är ju ett väldigt speciellt råd ändå. Tror du att det hjälpte mot huvudvärk?

Jim: Njae... Möjligtvis kanske tron på att det här lindrade den drabbade.

Men jag tycker ändå att det är intressant och att det finns nedtecknat för eftervärlden. Det visar på att man ändå tog det på allvar. Och så ger det ju oss idag en bild på hur vi människor har försökt bemästra sjukdomar och åkommor för inte alltför länge sedan.

Martin: Och vad jag förstår så har du Jim grävt en del i arkiven efter just gamla kurer och medicinska råd?

Jim: Ja, Jag har hittat en del gamla "hushållsböcker" och små skrifter med olika råd. Och en del av de här tipsen är ju lite mer spektakulära än andra.

Martin: Ja, och många av de här kurer är ju från en tid då både vårt samhälle och tro såg helt annorlunda ut än idag.

Jim: Absolut. De är ju från den tid då den allmänna hygien med dagens mått var mycket bristfällig. Och man kände ju till exempel inte till just sambandet mellan hygien och ohälsa. Loppor och löss hörde till husdjuren och de hjälpte till att sprida olika sjukdomar.

Epidemier som till exempel; difteri, scharlakansfeber, kikhosta, kolera och smittkoppor slog väldigt hårt – särskilt mot barnen som inte hade utvecklat full motståndskraft.

TBC var en folksjukdom ända in på 1940-talet.

Martin: Ja, jag brukar säga att alla har vi ättlingar som dött i TBC, tuberkulos.

Jim: Det är nog ett riktigt påstående.

Martin: Och sen har vi ju det här med folktron också.

Jim: Ja, människans äldsta andliga arv... Idag har vi ju nästan ständigt ljus och ljud omkring oss. Ja, så gott som dygnet runt. Däremot våra förfäder levde till stor del i mörker.

Martin: Alltså kväll och nattetid.

Jim: Ja, kvällar och nätter var i ett kompakt mörker som var svårt att lysa upp med ett talgljus eller av en liten eldstad. Och just det här med mörkret påverkade både vår fantasi och tro.

Martin: Hur då?

Jim: De flesta har ju hört uttrycket mörkrets makter. I mörkret härjade just de onda makterna. Makter som ibland ansågs ligga bakom en del sjukdomar och olyckor man råkade ut för. Idag så ser ju på getingstick, benbrott, vrickningar och huggsår som ganska enkla åkommor med ett klart och logiskt orsakssamband. "Du vrickade foten för att du trampade snett på trottoarkanten".

Men för våra förfäder var det här sambandet inte lika självklart.

Det var en allmän tro; att det fanns mörka makter eller till och med att illasinnade personer som kunde ha sänt den där getingen att sticka eller kanske lagt krokben så att personen i fråga vrickade foten eller styrt handen så att yxhugget missade vedträet och in i benet. Vissa av de kurer och exempel vi tar upp idag, måste man se i just den här kontexten.

[Musik: ES_The Long Walk - Jamie Norwood]

Martin: Vad är det för typ av arkiv där såna här saker kan dyka upp? Vart kan man hitta botande råd?

Jim: Man kan finna dem i såväl privata arkiv som i gårds- och bygdearkiv. Ja, till och med i kyrkoarkiv. Och det finns säkert fler exempel också där man kan hitta skrifter om folkmedicin och liknande. Jag har ju en förkärlek för privata arkiv. Har man tur kan man ju hitta riktiga guldkorn i dem.

Martin: Innan vi fortsätter så kanske vi skall varna känsliga lyssnare att det kan komma upp några ganska magstarka recept. En del av dem skall ni nog inte heller pröva hur lockande det än kan verka.

Jim: Nej, och varningar kan man aldrig få för mycket av.

Och jag måste ju också berätta att det finns så mycket material, så jag har verkligen fått sålla i det annars skulle den här podden ta flera timmar.

Martin: Oj!

Jim: Ja, här finns bland annat beskrivningar på hur man tillreder; Lavemang, svett- och urindrivande drycker, blodrenande dekokter, drycker mot skörbjugg, åderlåtning, blodiglars bruk, magstärkande teer, magdroppar med mera.

Martin: Jag tänker på att mycket som vi människor förr upplevde som stora problem, ser vi idag som ganska lätt fixat. Idag har vi ju sjukvård och apotek med vetenskapligt utprovade mediciner. Har man ont i tänderna bokar man en tid hos tandläkaren och vid huvudvärk tar man en tablett. Vi kan köpa färsk mat och frukt i butikerna året om.

Men förr tog man ju hjälp av naturen på ett annat sätt.

Jim: Ja, absolut. Växter användes inte bara till mat utan också som läkemedel, som textilfärgning och som medel mot ohyra. Så nu skall vi lyfta fram några guldkorn ur arkiven.

Kära lyssnare, spetsa öronen, ta fram penna och papper och skriv ner det som verkar intressant. För idag kommer ni att få tips på en del saker som ni kanske inte provat än.

Martin: Och vissa saker kanske man inte ska pröva heller eller?

Jim: Nej, en del tips är lite väl gammalmodiga och till och med tvivelaktiga. Men man kan ju ändå pröva dem.

Martin: Ja, lyssnarna kan ju i och för sig pröva några av dessa råd och så får ni helt enkelt höra av er till oss och berätta om det fungerade eller inte.

Jim: Det låter ju som en lysande idé.

Martin: Men Jim, Vilket är det äldsta medicinska rådet du tänker ta upp här?

Jim: Ja, det är ju just från den här "Undersåkersboken".

Martin: Alltså den från Undersåkers kyrkoarkiv?

Jim: Ja, Det är en samling dokument från 1663 till 1765 som bundits tillsammans till en bok.

De mesta i boken är skrivna och samlade av kyrkoherde Petrus Berghemius.

En stor del består just av receptsamlingar, huskurer och råd mot olika sjukdomar. Men även andra praktiska råd och uppmaningar förekommer.

Martin: Ja, det mot huvudvärk har vi ju fått presenterat. Vill du visa på något mer?

Jim: Ja, vi har ju den här mot...Näsblod: – Vi har översatt texten så att vi ska förstå tipset bättre:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

För Näsblodh.

Tag en bit av en död människas huvudskalle, som är i främre delen av pannan, så stor som en slant eller en riksdaler. Lägg sen benbiten på halster över en liten glödbädd. Då vätska tränger fram ur benet så torkar man bort det. Sen fortsätter man torka benbiten över en sakta eld. Stöt sen benbiten till pulver och rör in det i varm öl, som man sen ger patienten till att dricka när han blöder. Dock så patienten inte får veta vad det är som rörts ner i ölet.

Martin: Men oj, oj, Stopp och belägg! Det här är något som vi inte rekommenderar er lyssnare att pröva. Det här är ju ett brott mot griftefridslagen!

Jim: Ja, idag ska man nog inte börja gräva efter ben på någon kyrkogård. Men under 1600- och 1700-talet var det faktiskt inte så svårt att få tag på skallar och ben.

Martin: Nähä! På vilket sätt då?

Jim: Kyrkogårdarna var mycket enklare än idag. Ofta kunde till och med djur gå där på bete och gravarna var grunda. Det var vanligt att man begravde de döda i kronologisk ordning, och när kyrkogården var full grävde man nya gravar. De ben man av misstag grävde upp lades i så kallade benhus. Där lade man även ben som kommit upp genom tjällossningen. Det var inte förrän under 1800-talet som man införde seden att låta kroppar vila i evig tid. Och då började man även göra gravarna djupare.

Martin: Jaha, så det här rådet kunde mycket väl ha används då?

Jim: Ja, det är nog så. Att bota och behandla sjukdomar förr kunde ofta ha inslag av mystik och övertro, långt ifrån dagens vetenskapliga grunder.

Martin: Men eftersom det här är nedskrivet in en hushållsbok, så bör ju någon också ha utfört det på riktigt. Och i det här fallet är det alltså en präst som har skrivit ner detta?

Jim: Ja, tänk om kyrkoherde Petrus Berghemius har testat det ?

Lite läskigt är det i alla fall. Sen är jag också ytterst tveksam om det funkar.

Här kommer en till mot just tandvärk:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Tag kornmjöl, salt och honung. Lika stor mängd av vardera och blanda ihop det. Lägg alltihop i ett tygstycke bind ihop det och lägg det på elden. Det skall brännas till aska. Tag sedan askan och mal den till smått pulver. Gnid sen in tänderna med pulvret.

Eller Gnid tänderna med salt.

Eller Ta en vitlök och stöt den ihop med salt. Lägg det på tänderna om natten.

Det hjälper om tänderna är lösa.

Martin: Ja, det är ju dyrt att gå till tandläkaren i och för sig men, nej tack!

Jim: Okej, men har du inte provat det så kan du väl inte förkasta det helt.

Martin: Jo det kan jag. Ha ha ha

Jim: Men det här då mot öronvärk:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

För att lindra öronvärk tar du en fet ål och hacka den tillsammans med röd lök. Stek det samman och sila vätskan som blir i pannan genom ett tygstycke. Vätskan droppar du sen i det onda örat.

Martin: Jaha, men lök vet jag att faktiskt att många än idag använder sig av för olika saker. Jag har hört att man kan sätta en vitlök mot örat vid öronvärk. Men jag vet inte om det hjälper.

Jim: Nej, och jag har faktiskt aldrig haft öronvärk så jag har heller inte prövat detta.

Martin: Det här med huskurer, botemedel och läkekonst har ju förekommit nästan lika länge som människor funnits på jorden.

Jim: Ja, läkekonsten är mycket äldre än skrivkonsten. Vi människor har i alla tider försökt att bota sjukdomar, med hjälp av de växter vi hade omkring oss. Det finns faktiskt grottmålningar, som är över 17000 år gamla, från Lascaux i Frankrike, som man tolkat till att de försökte bota sjukdomar genom örter.

Martin: Ja, det är ju verkligen fascinerande hur människan provat sig framåt och hela tiden och utvecklat nya tekniker och hjälpmedel. Och mycket av de örter man använde då kan man ju använda idag med.

Jim: Ja, visst, men då visste man inte varför örterna fungerade, bara att de gjorde det.

Martin: Men som alltid, när man provar sig fram och experimenterar så kan det ju också gå fel ibland.

Jim: Ja, och eftersom många örter är dödligt giftiga var det troligen för en del en dyrköpt erfarenhet. Tänk bara det att prova vilka svampar som var ätbara eller giftiga.

Martin: Man kan ju undra hur många som dött genom att prova vilka växter och även djur som är ätbara och inte farliga för oss människor?

Jim: Ja, den siffran vore ju intressant att se. Det är ju alltid störst risk för de så kallade pionjärerna. Men det är ju just genom försök och erfarenheter som vi får kunskap om allt. Egentligen så är ju all läkekonst byggt på erfarenhet och iakttagelser. ”Gör man så och så blir resultatet det och det”. Och vissa av de här iakttagelserna har gått i arv i mer än tusen år.

Martin: Men sen förlitade man sig inte bara på läkevaxter och örter. En del tog ju även in övernaturliga krafter och magi.

Jim: Ja, Och när vi talar om den sortens kurer eller botemedel är vi som längst ifrån dagens vetenskapliga grunder.

Martin: Men om vi pratar om läkekonst i samband med övertro och magiska krafter. Hur kom trollkonster liksom in i läkekonsten?

Jim: Man behöver faktiskt inte gå så långt bak i tiden då hade vi en trosuppfattning som var helt olik den vi har idag. Dels hade vi tron på himmel och helvete, som starkt befästes varje vecka genom kyrkans gudstjänster.

Martin: Ja, det var ju kyrkoplikt, så man var ju bara tvungen att infinna sig i kyrkan på söndagarna. Så det är inte så konstigt att folk blev indoktrinerade.

Jim: Nej, visst. Och bredvid detta så har människan haft en mycket lång tradition i tron på övernaturliga väsen och krafter, som kunde drabba oss människor i olika situationer. De här mörka krafterna ifrågasattes varken av den vanliga befolkningen eller av prästerna.

Martin: Och vissa väsen kanske vi har med oss än idag. Det görs i alla fall massor med program och filmer om övernaturliga väsen.

Jim: Ja, det säljer alltid. Hur som helst. Som vi sa var det vanligt att man såg just de här mörka makterna som en orsak till sjukdom och olycka.

Martin: Så då gällde det att skydda sig.

Jim: Ja, absolut. Och där kommer besvärjelserna in:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

"Värre, värre, bor du här inne, så skall du här ut.

Jag river dig med eld och stål, sju stjärnor på himlens klara

och sju böner i fader vår!"

Martin: Så en del använde sig av besvärjelser när man ville bota?

Jim: Ja, man läste alltså en magisk skyddsramsa över den drabbade, ibland samtidigt som man gav den sjuke vård, till exempel med en lindrande salva.

De här ramsorna uppmanade ofta den onda kraften att ge sig iväg. När kristendomen tog över, bytte en del dessa ramsor mot böner istället.

Martin: Det här är ju riktigt gamla traditioner.

Jim: Ja, det kan nog vara vårt äldsta andliga arv.

[Musik: ES_The Long Walk - Jamie Norwood]

Martin: Vilka var de här människorna som man sa kunde bota folk?

Jim: I städerna, kanske det möjligtvis fanns någon som vi idag kan likna vid en läkare. Men ute i byarna på och landsbygden, fanns det nästan alltid någon klok gumma eller gubbe som kunde bota. En del av dem använde sig av urgamla recept och en del tog även till besvärjelser. Och som vi nämnde förut så hade vissa läkekonster lärts ut muntligt i många, många generationer bakåt.

Och så här har det sett ut överallt i hela världen.

Martin: En del av dessa så kallade botare, såg man nog som lite udda eller till och med lite skrämmande.

Jim: Men man sökte ju ändå upp dem av en orsak. Man behövde hjälp för någon besvärlig åkomma. Och då tar man den hjälp man kan få.

Martin: Ja, vår medicinska historia är både spännande och fascinerande. Men hade man problem med tandvärk så kunde man ju även gå till smeden som drog ut den onda tanden.

Jim: Ja, där kanske det inte behövdes någon kunskap om örter och botgörande ramsor. Där gällde det väl bara att ha en bra tång och vara fin på hand. Men jag tror att just smedens insatser var både smärtsamma och blodiga...

Martin: I och för sig kunde han ju bedöva patienten med brännvin – sterilisera såren med både sprit, eld och aska. Men som du säger vi ska vara mycket tacksamma att vi idag har tandläkare.

Men nu handlar det ju om bot och botare. Kan du inte ge oss ett riktigt bra råd som du hittat i arkiven?

Jim: Absolut; De här råden kommer från medicinsk bok från 1700-talet som ingår i Härjedalens Fornminnesförenings samling. Och det är goda råd ifall man blir biten av en huggorm – Vi har översatt texten så att vi ska förstå tipset bättre:

Martin: Oj, vi lyssnar!

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Om man blir stucken av en huggorm

Man ska binda köttet av svalor på. Eller ta ett svalbo och blöt det i gammalt vin och bind på skadan. Det hjälper på djur också!

Eller bind på en levande mus eller groda, eller plocka av fjädrarna på ett höns baktill och bind på. Allra bäst är det om man använder alla tre metoderna efter varandra.

Drick också asklövssaft, eller blanda det med vin och drick och lägg sedan bladen på såret så slipper du feber. Asken är nämligen av kraftig natur mot ormar, så de kryper hellre ut i solen än i skuggan av en ask!

Martin: Jaha, men de här råden vet jag inte om det är så vetenskapligt bevisade. Det känns ju lite tveksamt.

Jim: Ja, men det fortsätter vet du:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Om inget av det föreskrivna medlem hjälper, skär då upp en jordtorva och bind på. Gräv en grop i jorden och lägg sedan ner benet eller armen eller det som är skadat, och täck sedan över med jord. Där ska det sedan ligga ett helt dygn så att giftet dras ut (jordens magiska egenskap). Du ska ofta dricka – ditt eget vatten – inte det som kommer först för det kan vara giftigt, utan det mellersta för detta kommer också att driva ut giftet.

Martin: Men.. Nej, Jim det här sista är riktigt äckligt! Inget bra råd tycker jag...

Jim: Nej, men det skulle ofta vara äckligt. Desto äckligare , desto större effekt.

Tillredda mediciner och medicamenter skulle till exempel både lukta och smaka starkt och illa. Ofta hade man i vitlök, svavel, dyvelsträck.

Martin: Dyvelsträck?

Jim: Ja, det är växtsaften från rötterna på flockblommönstriga växter. Och den luktar riktigt illa. Man kunde även blanda i kamfer, tjära, brännvin och bävergäll i sina mediciner.

Martin: Bävergäll vet jag vad det är. Det låter riktigt äckligt. Ett gulaktigt sekret från bäverns analkörtlar. Det ska visst lukta väldigt illa.

Jim: Ja, och då var det ju extra effektivt. Lika botar lika, ont ska med ont fördrivas.

Martin: Har du något exempel på det?

Jim: Japp; I vår avskriftsamling finns det ett par dokument med titeln: "Hemliga konster från en finsk kvinna". Här kommer en så kallad behandling mot värk:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Man rör samman brännvin, bävergäll, dyvelsträck, kampfert och vitlök. Detta skall sen ges till den drabbade och säga följande:

"För sveda och värk ska jag försöka visa bort. I Faderns, sonens och den helige andens namn. Om Gud inte vill hjälpa till så tar jag mitt blod till själva Djävulen och ber honom om hjälp att ta bort sveda och värk. Bort och dra till Helvetet med allt och dra till en skog där ingen bor och i en sjö där ingen rör i de tre heliga fadern, sonen och den heliga anden."

Jim: Och medans man säger dessa ord, skulle man blanda svavel och brännvin. Och så skulle man blåsa tre gånger i brännvinet och sen ta det i munnen en stund och så spruta det på elden.

Martin: Det här är ju verkligen en blandning av allt; hemgjord medicin, åkallande av övernaturliga krafter – både god och ond magi.

Jim: Ja, och den som skrev ner detta förklarar också att han fått dessa kunskaper från den här finska kvinnan, men att han absolut inte använder sig av detta själv.

Martin: Men det dokumenterades. Det där med att man skall blåsa i brännvin tre gånger och sen spruta ut den över elden. Tänk er en liten stuga en mörk kväll. Och den enda

ljuskällan är den öppna elden vid spisen. Och så sker den här ritualen och avslutas med att man blåser ut brännvin på brasan så den flamar upp. Det var nog ganska effektivt.

Jim: Ja, absolut. Den stackarn med värken kan ju till och med blivit skrämmd till bättring.

Martin: Vad jag förstått så är siffran tre ofta förekommande vid ramsor och ritualer, vad betyder det?

Jim: Ja, det förekommer nästan alltid och det här helt enkelt en hänvisning till treenigheten i vår kristna tro, alltså Fadern, sonen och den heliga anden.

Martin: Då räknades det väl som god magi kan jag tänka.

Jim: Ja, det sågs nog av alla inblandade som ett klart bättre alternativ än att åkalla djävulen.

Martin: Har du något mer exempel på magisk läkekonst?

Jim: Ja, det här exemplet tycker jag är intressant. Det är ifrån Komminister Gunnar Smedberg i Lockne Arkiv. Här finns massor med nedtecknade vittnesmål om alla möjliga och omöjliga saker. Ja, allt från folktro och spökerier till folkmedicin och enkla medicinska råd. Lyssna på det här, Det är Hjalmar Eriksson från Rossbol i Lockne, som berättar om en man som kunde blåsa bort det onda:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Hindrik Öst i Gårn, blåste på allt möjligt. Men han använde aldrig något slags rör, utan han blåste direkt. Särskilt bra var han för ögonen. Min bror Nils var i smedjan en dag och då spratt det ett glöd upp i ögat på honom. Det gjorde väldigt ont, förstås. Men han sprang genast till den där Hindrik. Och han blåste och "puttrade" något som man inte kunde urskilja. Sen sa han åt Nils att han skulle komma att vakna kl 2 i natt och då skulle han ha en hemsk värk och det skulle kännas precis som om ögat slets ur. Och det blev så också. Han vaknade kl

2 och värken var rent olidlig och plötsligt kändes det som om ögat skulle rivas ut. Och då han kände efter i ögonvrån, var kolet där och sedan var han bra!

Martin: Oj, ja, det var ju en häftig skildring.

Jim: Ja, jag tycker det är intressant när man läser om vad folk upplevt eller tro sig ha upplevt.

Martin: Jo, det där när han säger att Hindrik blåste och "puttrade". Att "puttra" menas väl att han läser en slags magisk botgörande ramsa som vi andra inte kan uppfatta orden på? Han liksom mumlar fram orden?

Jim: Ja, precis så är det ju. Det blir ju ändå mer mystik då.

[**Musik:** ES_The Long Walk - Jamie Norwood]

Martin: Men fick man verkligen hålla på med sånt här?

Jim: Njae, för hundrafemtio år sedan, blev man ju inte dömd och straffad för att man provade att bota folk, även om många inom läkarkåren ansåg att det var dumheter. Däremot om patienten tog skada av behandlingen då riskerade man att bli dömd.

Det här var ju också svårt att kontrollera och folk valde ofta hellre en klok gumma eller gubbe som bodde i närheten och som kanske inte tog så mycket betalt, än en doktor långt bort som var dyr.

Martin: Men längre tillbaka, jag tänker nu på 1600-talets häxprocesser. Då var det väl livsfarligt om man sas kunna bota sjukdomar?

Jim: Absolut. Det här med signeri, alltså att läsa besvärjelser i syfte att bota och att avvärja ont var på 1600-talet ett grovt brott och tecken på förbund med djävulen. Och även om

bönerna innehöll åkallan till jungfru Maria och helgonen så var det förbjudet. Den som kunde bota genom magi måste helt enkelt ha lärt sig detta genom Satan själv. Så kyrkan och de världsliga domstolarna samarbetade för att avvärja Satan och hans anhang. Inte förrän 1779 avskaffades dödsstraffet för trolldom.

Martin: Av vilken anledning då?

Jim: Jo, men vetenskapen hade kommit så pass långt så man trodde helt enkelt inte på trolldom längre och då var det ju inte heller längre något hot.

Martin: Och då var det fritt fram igen?

Jim: Ja, rent juridiskt var det ju det. Bara inte patienten for illa. Och även om utbildade vetenskapsmän och medicinare inte köpte det här med magisk läkekonst, så trodde nog den större delen av befolkningen ändå mer eller mindre på dessa övernaturliga botare.

Martin: Jag tänker på kvacksalveri. Vi har ju faktiskt en lag – kvacksalverilagen.

Och slår man upp "Kvacksalveri" så står det så här:

Från lågtyska Ouacksalber, en som fuskar med salvor. Ursprungligen beteckning på charlatan inom läkekonsten, person som utan lagligt tillstånd och utan lagstadgad medicinsk examen utövar läkaryrket. Beteckningen lever kvar bland annat i den så kallade kvacksalverilagen, det vill säga lagen ([1960:409](#)) om förbud i vissa fall mot verksamhet på hälso- och sjukvårdens område.

Jim: Ja, vi har ju faktiskt flera exempel från våra domböcker, där människor står åtalade för just kvacksalveri. Vi har ju tagit upp det i ett tidigare poddavsnitt om Wilhelm Sköld och hans universalsmörjelse.

Martin: Ja, så kära lyssnare ni kan blanda till olika mediciner, men ni får faktiskt inte bjuda på vad som helst om det kan innebära skada för patienten.

Jim: Nu ska vi inte smutskasta gammal läkekonst helt. Mycket inom folkmedicinen utgår från naturen. Och det finns massor av växter och örter som faktiskt har läkande krafter. Och det motsäger heller inte de vetenskapliga upptäckterna.

Martin: Nej, det är sant. Men det är när det övergår till föreställningar om övernaturliga krafter, långt ifrån den vetenskapliga sjukvården, man bör kanske vara lite skeptisk.

Jim: Absolut, Jag måste ändå få berätta en sak inom den vetenskapliga utvecklingen. Och då har jag exempel från vad man kunde köpa i ett välsorterat apotek vid mitten av 1700-talet.

Ett bra Apotek kunde tillhandahålla: Flera preparat av människa, såsom människoben, människofett, människohjärna och blodspiritus. Torkade grodor, torkade ödlor, torkade egyptisk fyrfota djur, brända möss, torkad skorpion och skorpionolja, torkade maskar och tusenfotingar, raphönsfjädrar, huggormsben, ormskinn. Spillning från hundar, får och från vissa fåglar såsom duvor, svalor och påfåglar. Man kunde även köpa lungor, hjärna, lever, galla och tänder mm från våra stora rovdjur, där björn var extra fint. Och en mängd fettsorter från djurriket som björn, anka, bäver, grävling, gås, gädda, hare, hund, höns, kanin, katt och orm. Det var viktigt att skilja på huggorm- och snokfett.

De riktigt fina apoteken kunde även tillhandahålla Pulvriserad egyptisk mumie och ben från tigrar.

Martin: Men herregud! Vad använde man pulvriserad mumie till tro?

Jim: Ja, ända sedan 1500-talet hade man använt sig av egyptisk mumie runtom i Europa. Det sas bland annat vara bra mot huvudvärk, migrän, förlamning, dålig andedräkt, epilepsi, yrsel och svindel, ont i öron eller hals, hosta hjärtfel, gaser i magen, hicka, halsböld, skorpionstick, spindelbett och inkontinens.

Martin: Det känns ytterst tveksamt att en tre tusen år gammal mumie kan ta bort dålig andedräkt.

Jim: Nej, ha ha ha Och vid början av 1800-talet så blev dessa pulvriserade mumier utfasade, som tur var.

Martin: En annan sak som är riktigt tragiskt och skrämmande är att man även idag maler ner ben från tigrar och noshörningar och många andra utrotningshotade djur, för man tror att det ska ge dem krafter, till exempel som potensmedel...

Jim: Ja, det är mycket tragiskt. Människan är beredd att utrota djurarter för sviktande potens...

Martin: Nu tycker jag vi dyker ner i läkekonsten igen. Kan man få höra lite fler intressanta råd?

Jim: Ja, Vi har hittat en liten bok med huskurer i Arons i Gällös gårdsarkiv:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Att få godt minne

Ta en galla av en åkerhöna eller raphöna.

Smörj väl tinningarna därmed en gång i månaden så får du godt minne.

Martin: Jaha, det här kanske är något för mig. Jag tycker att mitt minne blivit sämre på äldre dar. Fast här var det ju också ett djur inblandat.

Jim: Ja, det blir synd om åkerhönorna. För det här gäller i alla högsta grad mig med. Vi får ut och leta efter åkerhönor efter det här avsnittet. Märker du en sak; Nu är det vi som pratar om åkerhönans galla som någonting magiskt.

Martin: Ja, men vi skojar ju.

Jim: Ja, det är väl tur det. Men nu kommer ett råd till de studerande som vill ha godt minne:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Ett annat till studerande

Tag god lut och tvätta huvudet därmed. Då det är helt genomsköljt, ta fyra skedar rosenvatten och bestryk ditt huvud därmed. Det giver skönt minne i studeranden, att då bevaras kan det du hörer och läser.

Martin: Ja, va bra! Studenter! Tag lärdom! Har du några fler råd från detta arkiv?

Jim: Ja, det står hur man får håret att växa och bli långt:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Att få långa hår

Koka humlerötter uti vatten och tvätta huvudet.

Därmed så bliver håren långa.

Jim: Eller det här , när man börjat bli lite skallig:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Att göra hår växande på skalliga stället

Tag äggulor så många du vill. Lägg i en skålpanna på elden tills de förbränns.

Det som överbliver pressas så oljan ut.

Smörj sen skalliga stället, så håret växa.

Martin: Det här sista rådet är också något för mig, va bra!

Jim: Jajamen, köp ägg Martin! Jag tror att vi ska ge lyssnarna några tips till.

Martin: Ja, kör på du.

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Hjelpmedel, om något fallit i ögat.

Man kan icke på bättre sätt bortskaffa det som kommit deruti, än om 2 st små kräftstenar läggas däruti, så att deras ihåliga sida ligger inåt. Detta gör, att, då ögat vrides hit och dit, orenligheten fastnar vid kräftstenarna, och kan således med dem uttagas.

Martin: Wow, jag undrar hur man kunde komma på just det här? Att få för sig att något som växer under en kräftas mage kan användas till att ta bort skräp ur ögonen...

Jim: Ja, det är fascinerande. Här kommer två råd från Kyrkomålare Sundins Arkiv:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Mot psoriasis

Tag 3-4 levande grodor och sjud i bomolja. Sila av och smörj!

Martin: Åh nej, stackars grodor. Hoppas inte många gjorde detta.

Jim: Nej, det är verkligen grymt att man ska koka grodor levande. Jag förstår bara inte vitsen med det. Nästa råd är faktiskt mot TBC – lungtuberkulos. En sjukdom som följt oss människor sedan forntiden och är den sjukdom som dräpt flest människor genom historien.

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Mot Lungsot

Lungsot, hvarmed följande

besynnerliga skall vara säkert gällande:

Till en rå färsk kalvlunga tages lika i vitt bröstsöcker

som kokas öfvertäckt i 2 timmar.

Moset intages på nykter mage under brunsdiet.

Martin: Man prövade säkert alla möjliga alternativ för att få bukt med den här sjukdomen.

Alla har vi har vi nog någon anfader som dött i TBC.

Jim: Ja, visst. Och visste du det att idag insjuknar varje år omkring tio miljoner människor i tuberkulos

och cirka en och en halv miljon dör till följd av sjukdomen.

[**Musik:** ES_The Long Walk - Jamie Norwood]

Jim: De skrev ju mot "Lungsot" i texten. Det var ju många sjukdomar som satte just soten i ändelsen. Här kommer en skildring hur man skulle få bukt med Gulsoten. Det är ifrån Komminister Gunnar Smedberg i Lockne Arkiv:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

"Teresa hans Eskil i Tand botade mot gulsoten också. Det var en särskild sorts mask hon letade efter – jag tror den var vit. Sen delade hon maskarna och lade i mjölk. Det skulle vara getmjölk. Och så kokade man tills mjölken blev gul. Och sedan skulle den som hade gulsoten dricka den där mjölken. Det skulle vara en liter mjölk, tre maskar och man kokad ner det tills en tredjedel återstod. Sen skulle man äta en tredjedel av det morgon, kväll och nästa morgon. Sen var man fri"

Jag har också hört talas om att man skulle kunna bota gulsoten med löss också. Det var Sofia Lind i Svedje som brukade bota gulsoten. Hon använde sig av löss och smög in dem i maten för den som hade gulsot utan att han visste något. Per Haraldsson i valne blev botad av henne.”

Martin: Nej, nu känns det igen som om det inte riktigt är vetenskapligt förankrade råd som presenteras. De flesta av dessa råd verkar direkt tokiga. Sen kan ju den sjuke tillfrisknat fast på ett annat sätt. Och då tog de för givet att just detta var ett fungerande botemedel.

Jim: Nej, En del är ju tokigt , men som jag sa tidigare all gammal läkekonst är inte humbug. Det finns många bra örter och växter som hjälper. Och kan vara ett alternativ till de kemiska medicinerna. Men även bot genom levande små varelser.

Martin: Nu blir jag nyfiken.

Jim: Fluglarver och blodiglar.

Martin: Usch!

Jim: Jo, men fluglarver använde man för sårvård. Larverna åt upp den infekterade vävnaden och hindrade att infektionen spreds sig.

Martin: Så om jag hade ett infekterat sår på benet, lät de en massa fluglarver äta på min skada?

Jim: Ja, det fungerar så. Det här knepet försvann nästan helt efter att penicillinet kom ut på marknaden under 1940-talet.

Martin: Vad gjorde blodiglarna för nytta då?

Jim: Blodiglarna kunde bota det mesta eftersom de bl.a. användes vid åderlåtning.

Martin: Åderlåtning handlade om att balansera vätskebalansen i en människa. Jag tänker på ”att vara vid sina sunda vätskor”, som var fyra: blod, slem, gul och svart galla.

Jim: Ja, visst. Åderlåtning är en av våra äldsta kirurgiska ingrepp i läkekonstens historia.

Man använde sig för det mesta av fina och vassa knivar och instrument. Men sen fanns det de som använde sig av blodiglar. Jag har hittat flera exempel på åderlåtningsskärningar och instruktioner om vart man ska skära på kroppen och vad just det botade. Ett exempel från Frida Vestlander i Övehogdal arkiv;

Vena Ocularis – Ådren under ögat för svag syn...

Martin: Ja, den här boken har jag också sett. Det är en målad människa på sista sidan där alla punkter är markerade från huvudet till tårna.

Jim: Ja, Och boken som är vackert handskriven – är lättläst. Men tillbaka till blodiglarna. De försvann ju också i och med antibiotikans revolution inom medicinen.

Men stora användandet av antibiotika har lett till mer och mer bakterier utvecklar resistens mot läkemedlet. Så nu använder man sig av både fluglarver och blodiglar igen.

Blodiglarna används till att få igång blodcirkulationen, bl.a. när man återskapar stympade kroppsdelar till exempel fingrar. Men även för patienter med tjockt blod. Och fluglarverna som vi sa tidigare för svårläkta sår.

Martin: De kemiskt framställda har ju ändå varit som en revolution för vår hälsa.

Ja, absolut! Men apropå kemi; Här får du ett rykande hett recept mot en väldigt stark berusning.

Martin: Alltså någon som har supit sig redlös?

Jim: Ja:

[Berättarröst: Josefin Daddano]

Att hjälpa en döddrucken.

I sådant fall sätter man honom högt. Tåler så honom flitigt dricka.

Dricka ljumt mjölkblandat grynsoppa. Eller giver honom mjölsocker och matolja i varmt vin. Något tillika spiritus salis (ammoniak) amoniaci aquasus Med par skedblad kamfer spiritus. Och den ingiven, återbringar den mest rusiga till sina sinnen.

Martin: Om man nu skall dricka så skall det ske med måtta. Men om man nu misslyckas med det kanske det funkar....

Och det var ju inga konstiga ingredienser. Drick mycket av ljummen mjölkblandad grynsoppa eller det kanske lite äckligare alternativet; mjölsocker, matolja och varmt vin med en skvätt ammoniak och lite kampfer.

Jim: Martin?

Martin: Ja.

Jim: Vi måste nog avrunda här.

Martin: Ja, vi måste tyvärr avrunda dagens poddavsnitt, även om det verkar finnas mycket mer att prata om i detta ämne.

Jim: Ja, och om ni tyckte det här var intressant så finns arkiven kvar. Det är bara att ta kontakt med oss. Eller så går ni ut och letar på Riksarkivets databas – Nationella arkivdatabasen – NAD. Testa! Det är lättare än ni tror...

Martin: Jim Hedlund, Tack så mycket för en annorlunda men intressant poddämne.

Jim: Tack själv Martin.

Martin: Och tack alla ni som lyssnar på oss! Och med dessa vänliga ord så slutar vi här.

Ni får gärna berätta för era vänner om ”vår”– Arkivpodd – ”Dokumenten berättar”.

Jag heter Martin Ahlström och nu säger jag - Hej då för den här gången!